

KNOZ, Tomáš. *Pobělohorské konfiskace. Moravský průběh, středoevropské souvislosti, obecné aspekty*, 1. vyd. Brno : Matice moravská – Masarykova univerzita, 2006. 993 s. Knížnice Matice moravské, sv. 19. ISBN: 80-210-4130-7, 80-86488-34-9.

Již mnoho vody uplynulo od vydání poslední velké práce o pobělohorských konfiskacích. Stále cenné, i když svou metodou poměrně zastaralé dílo Tomáše Bílka „Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618“ zpracovává téma pomocí dlouhých výčtů a seznamu konfiskátů a jmen postižených osob. Porovnání této práce, která byla po dlouhou dobu spolu se zhruba o třicet let mladší knihou Josefa Zukala o konfiskacích na území Krnovska a Opavska jedinou syntézou o daném tématu, s obsáhlou Knozovou habilitací bude základem mé recenzní stati. Výsledkem by pak mělo být zamyšlení nad tím, jak vlastně psát syntézu určitého období nebo určitého procesu.

Hlavní zásadou každé synteticky laděné práce je shrnout co největší množství sekundární literatury k danému tématu. V tomto bodě se liší Bílkova práce od Knozovy hned na první pohled. Množství literatury, které se podařilo brněnskému historikovi shromáždit v poznámkovém aparátu i na samém závěru knihy, je udivující, a pokud ji i do detailů prostudoval, pak nezbyvá než smeknout. Rád bych však upozornil, že stránkový rozsah závěrečného oddílu každé historické práce, jenž zpravidla abecedně řadí tituly často příbuzné s daným tématem knihy jen velmi volně, není známkou její odborné úrovně či vědeckého přínosu. Totéž se týká i velikosti poznámkového aparátu, který by asi měl převažovat nad vlastním textem snad jen v kapitole o dosavadním bádání na dané téma či ve statích hodnotících určitou historiografickou tradici. Tomáš Knoz shromáždil úctyhodné množství literatury, jež bude i do budoucna poskytovat základní orientaci pro všechny, kteří se budou chtít věnovat tématu pobělohorských konfiskací ať už na Moravě či kdekoli jinde ve střední Evropě. Přínos a váha každé vědecké práce však leží jinde.

Druhým bodem, jenž určuje kvalitu syntézy, je doplnění sekundární literatury odpovídajícím množstvím relevantních archivních nebo nevydaných pramenů, popř. starých tisků. Jelikož je proces konfiskací do značné míry výsledkem písemné agendy vytvářejícího se raně moderního státu a jeho byrokracie, není o prameny nouze. Knoz velmi dobře spojuje dvě hlavní roviny rozhodování, z nichž každá produkovala svůj textový materiál, jenž se stal základem jeho analýzy. Na jedné straně se jedná o rovinu státní, tedy centrálních úřadů, jejichž korespondence se odehrávala v trojúhelníku Vídeň–Brno–Praha. Zde autor čerpá z fondů Stará manipulace a Morava pražského Národního archivu (NA), Stavovských rukopisů a sněmovních akt brněnského Moravského zemského archivu, a zejména z rozličných fondů, jejichž materiál vznikl ve Vídni (České oddělení dvorské komory, dnes uložené v NA v Praze; Gedenkbücher z vídeňského Hofkammerarchivu či Hofkanzleiakten z Allgemeines Verwaltungsarchiv tamtéž). Na druhé straně je třeba vzít v úvahu rovinu šlechtickou, tedy zejména rovinu těch, kteří dostávali pobělohorské konfiskáty. Zde pochopitelně narážíme na problém jisté nevyváženosti, lépe řečeno asymetrie v dochování pramenů. Zatímco „vítězné“ rody, jež vyšly z hospodářských a politických změn 20. a 30. let 17. století posíleny, přečkaly až na určité výjimky do doby odborné archivní péče a jejich archivy jsou tedy uspořádány, jsou přístupné a přehledné; rody „poražené“, tedy zejména předbělohorskí protestanti, a tudíž pobělohorskí emigranti, mají své archiválie dochované v nepoměrně menším množství často jako součásti jiných rodinných fondů, „schované“ v zahraničí nebo zcela zničené. Ve šlechtických archivech tak nacházíme archiválie vítězů, podle nichž můžeme rekonstruovat proces přidělení statku, převzetí jeho správy apod., velmi

zřídka však nalézáme i pohled poražených, a až na výjimky (Karel starší ze Žerotína, který ovšem není „typickým“ emigrantem) tak nedokážeme rekonstruovat proces odcházení, navrácení se (například se saským vpádem) a opětovného opouštění jejich bývalých statků. Zde nezbyvá než upozornit pro české prostředí na práce Lenky Bobkové či nejnověji Oldřicha Kortuse. Je tudíž pochopitelné, že i Tomáš Knoz pracuje především s rodinnými archivy vítězných rodů, zejména těch, které získaly svůj majetek na Moravě (Collaltové, Magrisové, Berchtoldové) či prodělaly v uvedeném období řadu divokých přemetů (Kounicové). Některými z těchto rodů se Tomáš Knoz zabýval už v minulosti, čímž si připravil půdu pro začlenění jejich příběhů do širšího syntetizujícího rámce pobělohorských konfiskací (Žerotínové, Althannové). Méně se již autor orientuje v rodech, které měly své klíčové pozemkové vlastnictví v Čechách, i když významně přesahovaly svou držbou často od dob středověku také na Moravu (Valdštejnové, Lobkovicové). Zcela zvláštní postavení má v rámci Knozovy pramenné základny rodinný archiv Ditrichštejnů, kde díky postavě kardinála Františka z Ditrichštejna dochází k propojení roviny šlechtické a státní. Vytěžení ditrichštejnského rodinného archivu z období kardinálové správy Moravy po bitvě na Bílé hoře pak patří mezi hlavní přínosy Knozovy práce. Lze jen litovat, že se o podobný úspěch nepokusil v případě rodinných fondů lichtenštejnských, které dosud čekají na své objevení českými a moravskými badateli (kromě vídeňského archivu zejména archiv rodu ve Vaduzu).

Stěžejním prvkem každé syntézy bývá, přes všechnu autorovu snahu postihnout maximální spektrum pramenů a literatury, vlastní řazení nashromážděného materiálu, jeho metodologické uchopení. Právě v tomto bodě projevil Tomáš Knoz neobyčejnou invenci a nesporný cit pro vytváření děl rozebírajících obecnou problematiku, nejen parciální otázky. Jak napovídá již sám podtitul, Knozova práce se snaží postihnout tři roviny konfiskačního procesu. V první rozebírá moravský průběh, tj. soustředí se na rozbor zemského faktoru v rámci konstituujícího se podunajského soustátí. Zachovává přitom vertikální, tedy časový rámec a postupuje od úvodu do zemských dějin (stručný přehled vývoje Moravy na počátku 17. století) přes konfiskování procísařských šlechticů v letech 1618–1620 až po pečlivý popis průběhu konfiskací na Moravě 20. let 17. století, v němž notoricky známá fakta doplňuje pramenným výzkumem, založeným zejména na výše zmíněném ditrichštejnském rodinném archivu. V pohledu na politické dění v zemi navazuje na své starší práce (proslulá studie o absolutismu v Časopise Matice moravské 2002) a také na práce svého učitele Josefa Války. Válkova dlouhodobá snaha přinést do českých a moravských badatelen alespoň odlesk slavné strukturálně pojaté politické historie, jejíž kořeny lze nalézat zejména ve Francii, se odrazila v Knozově díle, byť tomuto Válkovu žákovi občas chybí zakotvení v teoretizující francouzské literatuře i určitý esprit, kterým by dokázal zvýraznit vyústění vlastních myšlenkových schémat a pomocí něhož dokáže dodnes Josef Válka pregnantně formulovat své (často provokativní, ale většinou zcela inovativní) závěry. Chronologický postup v pasážích o moravském průběhu celého procesu připomíná popis českých konfiskací u Tomáše Bílka v úvodní pasáži prvního dílu jeho eposu, nesporným přínosem Knozova pohledu na proces konfiskací je však jejich zasazení do kontextu vytváření raně moderního státu, autor je totiž posuzuje jako nástroje k posilování panovnické moci (panovnického absolutismu?). V tomto směru velmi oceňuji pasáže o Obnoveném zřízení zemském a rozbor jeho textu v konfrontaci s politickou praxí. Otázka práva je považována za stěžejní a souvisí s dlouhodobým zájmem autora o srovnání normativních pramenů a jejich uvádění do praxe se všemi jejich důsledky. Tento přístup předznamenal už ve své diplomové práci z roku 1988 „Poddaný na předbělohorské Moravě jako objekt právních normativních pramenů“.

V druhém oddíle uvádí autor na scénu další habsburské země. Jelikož nedošlo k povstání na sklonku 20. let 17. století pouze v Čechách a na Moravě, je logické, že také potrestání neúspěšného odboje mělo širší a nejen českomoravský rámec. Vedle Čech a Moravy byli stavové za svou vzpouru proti habsburskému panovníkovi potrestáni také v Dolních a Horních Rakousích. Samostatně je potom pojednáno Kladsko a Slezsko (v jehož rámci ještě zvláštní postavení zaujímal Opavsko). Autor se nebrání ani přesahům do Uher a Říše. Taková horizontální (tedy geografická) komparace důsledků „ohavné rebelie“, lépe řečeno jejich dopadů na jednotlivé politické celky monarchie, má hned několik významů. Ukazuje se v ní nejen různá historická tradice každé země (zejména v oblasti práva), ale i dvojí metr, jenž vídeňské centrum použilo: zatímco provinění jednotlivých stavů se příliš nelišilo (šlo o různé projevy zločinu urážky majestátu), dopad a císařská reakce na tento podnět byly diametrálně odlišné, a to s ohledem na konkrétní mocensko-politické podmínky. Je potom více než jasné, že tato odlišnost postupu, kterou pravděpodobně neměl Ferdinand II. původně v úmyslu, nepřispívala k vnitřní koherenci monarchie a zachovávala dezintegraci tohoto státu, jež byla od dob nástupu Ferdinanda I. překonávána jen velice pozvolna. Při horizontální komparaci však historikové zabývající se podunajskou monarchií v raném novověku velmi často naráží na závažný problém, a tím je asymetrie v oblasti zpracování a v množství dílčích studií, které se váží k tématu, jež se stalo námětem jejich úsilí pro sepsání horizontální komparace, nebo dokonce syntézy určitého tématu. Stručně řečeno: ne každé téma, jež je vlastní všem zemím podunajské monarchie, je probádáno na stejné úrovni v každé jednotlivé zemi. Je přitom pochopitelné, že se autor práce o pobělohorských konfiskacích (a stejně tak historik snažící se o horizontální analýzu například stavovství, daňového systému či vnímání panovnického majestátu) musí opřít o dílčí studie, které mu poskytnou základní orientaci po vybrané problematice nejen v Čechách a na Moravě, ale také třeba ve vnitrorakouských zemích, Uhrách či ve Slezsku. Právě Slezsko je oblastí nejméně probádanou, a zejména období od konce třicetileté války do nástupu pruského panství stálo dlouhá desetiletí až na výjimky mimo zájem badatelů, což je patrně důsledek specifického a po všech stránkách složitého vývoje slezských knížectví. A platí i v případě Knozovy práce, že je zde slezská problematika zastoupena nejméně a větší pozornosti se v jejím rámci dostává jen některým, vybraným (a v literatuře předzpracovaným) tématům. Rád bych chtěl ale jedním dechem podotknout, že předchozí věty nejsou myšleny jako výtky recenzované publikaci, ale spíše jako apel na další badatele, aby se odvážně pustili do bádání o slezských konfiskacích i o politickém systému slezských knížectví, protože – jak ukázal na dílčím území výše zmíněný Josef Zukal – lze se na tomto poli dočkat mnohých zajímavých objevů. Poměrně malou část komparativní analýzy potom zaujmají konfiskace po smrti Albrechta z Valdštejna a jeho zavražděných druhů (s. 401–7). Postup, právní ukotvení i proces rozdělování statků by si přitom zasloužil detailnější zpracování, které dosud nikdo neprovedl, což je s podivem, neboť se dotkly struktury společnosti neméně než konfiskace v prvním pobělohorském desetiletí (příchod „cizí“ šlechty).

Třetí a poslední částí Knozovy téměř tisícistránkové knihy je rozbor obecných aspektů celého procesu, rozbor, jehož německé resumé nabídl čtenářům nedlouho před vydáním svého habilitačního spisu ve sborníku „Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740“. Ten vyšel na základě lipské konference konané roku 2003 s hlavním tématem rozvažování nad „výkony“ konceptu absolutismu v prostoru středoevropského habsburského státu. Obecné otázky třídí Knoz podle jednotlivých odvětví: zkoumá aspekty politické, po nich právní, finanční, náboženské, vojenské a nakonec sociální. Upozorňuje tím na mnohvrstevnatost celého procesu, neboť majetkové přesuny takového rozsahu, jakým byly konfiskace, musí být nutně

zaštitěny politickým a právním principem a odráží se v základní struktuře společnosti (podobně působila prvorepubliková pozemková reforma a stejně i komunistické znárodnování či postkomunistické restituční a privatizační). Jakkoli lze namítat, že není možné oddělit striktně tyto oblasti buď jen pomocí názvů kapitol či odrážkou tabulátoru, že jsou nanejvýš provázané, vzájemně propletené a související, má takový pokus o segregaci jednotlivých problémů svůj nesporný význam. Umožňuje totiž autorovi konstruovat protiklady, kolem nichž soustředí svůj výklad, což má v práci syntetického charakteru rozhodně své místo, protože tím dostává změť jednotlivin a izolovaných faktů určitý tvar a výkladovou strukturu. Také Knoz vytváří svůj výklad v obecné části (a ještě ve větší míře v teoretizujícím a shrnujícím závěru) kolem antitetických bodů, jež více než skutečnosti odpovídají autorově schopnosti vyfabulovat protiklady a snažit se nalézt pomocí specifické dialektiky jejich syntézu. Zcela konkrétně: část závěrečného posuzování konfiskací se zabývá kontinuitou a diskontinuitou celého procesu. Původní polarizující teze a ostrá hranice mezi kontinuitou a diskontinuitou je však postupně smazávána a najednou se začíná čtenáři jevit spíše jako otázka než jako odpověď. Brzy tak pochopí, že účelem této části knihy není určit, že *konfiskace* znamenaly či neznamenaly v moravských dějinách césuru, ale v čem je možné je považovat za zásadní předěl a v čem naopak navazovaly na starší právní tradici. Podobné „ideálnětypické“ vytváření protikladů tak autorovi pomáhá pojmenovávat hlavní vlastnosti celého procesu (individuální X obecné, zemské X centrální apod.) i jeho aktéry (věrní X rebelové). Právě v této poslední části lze vidět stěžejní přínos celé práce, právě takového utřídění faktů podle vytvořených historických modelů nebyla starší historiografie schopna: Tomáš Bílek uzavírá svou materiálově dodnes nepřekonanou studii dlouhým abecedním výčtem jmen konfiskovaných a konfiskátorů, jenž je doplněn o jejich osobní příběhy. Takový přehled, který v případě Knozova díla do jisté míry supluje obsáhlé tabulky zabírající velkou část příloh jeho knihy, odpovídá antikvářské potřebě 19. století. Knozova syntéza o pobělohorských konfiskacích, kterou od Bílkova díla dělí více než jedno století vývoje historiografie, je jiná a odpovídá moderním požadavkům na tento typ vědeckých historických prací. Zatímco Tomáš Bílek se zabývá zevrubně také jiným než majetkovým potrestáním šlechty (staroměstská poprava českých pánů), Knoz nezřídka odkrývá vývoj moravské šlechty v nastupujícím období baroka. Jako by první autor považoval konfiskace za završení „stoletého zápasu o charakter českého státu“ (Alois Míka) a druhý v nich viděl spíše nástup nové společnosti, jež určovala poměry na Moravě a v okolních zemích po následující věky. Ačkoli by bylo možné vytknout Knozově práci řadu nepřesností (Seifried Kryštof Breuner nebyl prezidentem dvorské válečné rady, s. 99) i časté opakování již řečeného (o neúspěšném pokusu Adama mladšího z Valdštejna a jeho syna Rudolfa získat moravskou Brtnici se dozvídá čtenář s touž argumentací minimálně třikrát), myslím, že to není nutné.

Přes všechny dílčí nedostatky, které lze povětšinou přisoudit skutečně úctyhodnému objemu celého svazku, v němž brzy autor sám ztrácí orientaci, je třeba vzdát Tomáši Knozovi hold za práci, již odvedl. K množství času stráveného nad archivním materiálem přidal nespornou vědeckou invenci a metodologicky cenné uchopení. Téma pobělohorských konfiskací je – jak sám píše v posledních větách své práce – stále otevřené a lze do budoucna předpokládat, že i české konfiskace se dočkají moderního zhodnocení (Radek Bacík). Kéž by bylo tak zdařilé jako tento pohled na konfiskace moravské.